

DANIEL PANZAC, *La Peste Dans L'Empire Ottoman, 1700-1850*, Col-
lection Turcica, Editions Peeters 1985, Leuven, Belgique, 659 sayfa.

Bundan 17 yıl önce yazdığım bir makalede (*Türkler ve Türkiye hakkında bilinmeyen veya az bilinen İngilizce Kaynaklar, Cumhuriyetin 50. yılına Armağan*, TKAE, Ankara 1973, s. 170), Dr. Willam Mac Michael'in *Journey from Moscou to Constantinople in the years 1817, 1818* (London 1818) adını taşıyan ve tarihçilerimizce hiç kullanılmamış olan seyahatnâmesinden söz ederken, William Mac Michael'in *journey from Moscou to Constantinople in the years 1817, 1818* (London 1818) adını taşıyan ve tarihçilerimizce hiç kullanılmamış olan seyahatnâmesinden söz ederken, William Mac Michael'in 1815'te İstanbul Yedikule'deki Rum hastahanesinde çalışmış olan Dr. Charles Maclean'in *Results of an investigation respecting epidemic and pestilential diseases including researches in the Levant concerning the Plague* (Londres 1817 - 1818) adını taşıyan iki ciltlik kitabından geniş nakillerde bulunduğunu, burada ileri sürdüğü iddiaların mübalegalı olmakla birlikte, üzerinde durulması gerektiğini belirtmiştim.

Bildiğim kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda vebanın oynadığı menfi rol üzerinde ilk ciddi eser Dr. Charles Maclean'ın yukarıda adını verdiğimiz eseri olup, yine bir az önce işaret ettiğim üzere, bu kitaptaki bazı bilgi ve iddiaları seyahatnâmesine aktaran Dr. Mac Michael da bu hususta dikkate değer görüşler ileri sürmüştür.

Aradan uzun yıllar geçtikten sonra L.S. Stavrianos *The Balkans Since 1453* (Newyork 1958) adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasında, imparatorluğun hudutları içinde şiddetli hüküm süren vebanın büyük bir payı olduğunu iddia etmişti (Dr. Orhan F. Köprülü, *ayn. mak. göst. yer*).

Son yıllarda ise Daniel Panzac, yukarıda adını verdiğimiz monografisi ile Osmanlı İmparatorluğu'nda veba hastalığını çok geniş bir şekilde ele alarak çok güzel bir eser ortaya koymuştur. Panzac bu kitabında, her çeşit arşiv malzemesi ile birlikte, Dr. Charles Maclean'in iki ciltlik kitabı da dahil olmak üzere, çok geniş bir bibliyografya kullanmıştır. Ancak bu kadar muhtevalı bir çalışmada, daha önemsiz kitapları görmesine rağmen, William Mac Michael'in seyahatnâmesinden ve hele Stavrianos'un ilk baskısı 1958'de çıkan kitabından habersiz kalmasını doğrusu bir az yadırgadık. Ama hemen belirtmek isteriz ki Panzac'ın bu gibi bir takım bibliyografik bilgileri kullanmamış olması onun kitabının önemini hiç bir suretle azaltmaz.

Panzac'ın kitabının 521 - 573. sayfaları arasında yer alan ve zengin arşiv malzemesinden başlayarak, çeşitli bölümlere ayrılıp, çok iyi tasnif edilmiş bulunan zengin bibliyografya, müellifin ne kadar ciddi ve etraflı çalıştığının en büyük delilidir. Malta arşivlerine varıncaya kadar pek çok ve aynı zamanda mahiyeti değişik arşiv malzemesini gözden geçirmiş olan yazarın kitabında Türk arşiv belgelerine çok az yer verilmiştir. Zira İstanbul Üniversitesi Türk Tıp Tarihi Enstitüsü'nde bulunan malzeme dışında, Türkçe yazılmış arşiv vesikaları henüz tasnif edilmediği için, yazar bu belgelerden yararlanmak imkânını bulamamıştır.

Elimizdeki kitabın "Netice" bölümünde de açıkça belirtildiği üzere XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa demografik bir gelişmeğe mazhar olmuştur. Bu yüzyılda Fransa'daki nüfus artışı, % 33, İspanya'da % 40, İtalya ve İngiltere'de % 57, İsveç'te % 66, Habsburglar ve

Rusya'da % 78'e kadar ulaşmıştır. Aynı devrede ise Osmanlı İmparatorluğu dahilinde, vebanın meydana getirdiği büyük bir nüfus atâleti görülmektedir. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda 1831'de tahmini olarak yapılan bir nüfus tespitiyle ortaya çıkmış olup, veba XVIII. yüzyıldan itibaren, Osmanlı kudretinin, Avrupa'ya karşı kayda değer nispette zayıflamasında âmil olmuştur (s. 516).

Veba, Avrupa Türkiyesi'ne 1779 - 1783 yılları arasında yayılmış (s. 62 v.d.), 1784 - 1787 yılları arasında ise İmparatorluğun her yanına sıçramıştır (s. 66). XVIII. yüzyılda İstanbul'un beş altı yüz bin tahmin edilen nüfusunun 150 - 200 bini vebadan ölmüştür (s. 60).

Panzac'ın söylediğine göre, 1831 yılına gelinceye kadar İstanbul'da veba ile ciddi bir şekilde mücadele edilmemiştir (s. 458). Osmanlı İmparatorluğu dahilinde salgın hastalıklara karşı ilk tahaffuzhane 1838 Aralık ayında Kuleli'de açılmış (s. 480) bunu 1840'ta Küçükçekmece ve Anadolu Kavağı'nda açılan 2 tâli tahaffuzhane takip etmiştir (s. 484).

Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde 1816 - 1819 arasında Girit Adası vebadan büyük ölçüde etkilenirken, Kıbrıs Adası aynı salgını ucuz atlatmıştır (s. 447).

Panzac, vebanın ekonomi üzerinde de çok kötü tesiri görüldüğünü İstanbul ve İzmir'den misaller vererek açıklamakta ve çeşitli malların ihracının azalması hususunda vebanın oynadığı olumsuz rolü rakamlarla göstermektedir (s. 381 v.dd.).

Yazar, salgın hastalıklara karşı 1831 sonlarında başlayan mücadele neticesinde, İstanbul'da son veba vak'alarına 1838 Haziranında rastlandığını (s. 507), 1850'den sonra bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda vebanın son bulduğunu söylemektedir (s. 515).

Panzac, vebanın azalmasından sonra yerini diğer bir bulaşıcı hastalık olan koleranın aldığını yazmakta, bu arada İzmir'de ilk kolera vak'asının 1831'de görüldüğünü (s. 422) 1848'de ise bu şehirde 1103 kişinin koleradan öldüğünü belirtmektedir (s. 441).

Müellif, bulaşıcı hastalıklardan bahsederken, İzmir şehrinin iktisâdî durumu hakkında da, dolayısıyla, bâzi çok dikkate değer bilgiler vermektedir. Meselâ 1756'da İzmir'e gelen yabancı gemilerin sayısı 239 olup, bunlardan 143 tanesi Fransız bayrağını taşımaktadır (s. 141). Panzac'ın çeşitli konsolos mektuplarından aldığı bilgilerle *Journal de Smyrne*'in verdiği bilgilerin birbirini doğrulaması da İzmir'de 1834 yıllarında yayınlanan bu Fransızca gazetesinin XIX. yüzyıl başlarında İzmir'in iktisâdî tarihi hakkında güvenilir bir kaynak olduğunu bir defa daha teyit etmektedir. XVIII. ve XIX. asır İzmir iktisâdî tarihiyle uğraşanların Daniel Panzac'ın eserini dikkatle incelemeleri gereklidir, yine elimizdeki kitaptan açıkça anlaşıldığına göre, XIX. yüzyılın başlarında Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde sıhhi müesseselerin kontrolünü de eline geçirmiş bulunuyordu (s. 517).

Daniel Panzac'ın *La Peste Dans L'Empire Ottoman*'ı XVIII. ve XIX. yüzyıl Osmanlı tarihi hakkında araştırma yapanlara yeni ufuklar açmakta, bugüne kadar kullanılmamış değişik karakterdeki arşiv malzemesini gün ışığına çıkarmaktadır.

Panzac, bu eseriyle, bize Osmanlı tarihini şimdiye kadar bakılmamış bir açıdan görmek imkânını vermiştir. Bu çalışmalarından dolayı D. Panzac'ı kutlarken, bu monografi'nin ortaya çıkmasında, hem teşvikâr hem de yol gösterici bir rol oynayan eski dostum Prof. Robert Mantran'ı can ve gönülden tebrik ederim.